

УДК 342+354 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-1.33>

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В ПАРАДИГМІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Вовк Павло Вячеславович,
кандидат юридичних наук, докторант
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті виявлені, узагальнені та описані внутрішні глибинні чинники адміністративного судочинства в парадигмі правової держави. Доведено, що правова держава характеризує найголовніше, основне, істотне розуміння адміністративного судочинства. Правова держава базується на зразковій моделі постановки проблеми забезпечення доступності громадян до адміністративного судочинства та на ефективному його здійсненні на засадах верховенства права. Правова держава проявляється в певній закінченості теорії адміністративного судочинства та відносній узгодженості поглядів щодо різноманітних явищ, які тісно пов'язані із адміністративним процесом. Наголошено, що принцип верховенства права є основоположним стрижнем всієї системи адміністративного судочинства України. Його зміст в адміністративному судочинстві включає такі елементи: 1) можливість звернутися до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів безпосередньо на підставі Конституції України; 2) забезпечення розгляду й вирішення публічно-правового спору в адміністративному суді за відсутності законодавства, що регулює спірні відносини, його неповноти, неясності чи суперечливості; 3) застосування в діяльності адміністративного суду судової практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що сутністю адміністративного судочинства в парадигмі правової держави є найголовніше, основне, істотне розуміння адміністративного судочинства в правовій державі, що базується на зразковій моделі постановки проблеми забезпечення доступності громадян до адміністративного судочинства, ефективного його здійснення на засадах верховенства права, та спосіб наукового мислення суддів адміністративних судів, інших сторін адміністративного процесу, що проявляється в певній закінченості теорії адміністративного судочинства в правовій державі та відносній узгодженості поглядів щодо різноманітних явищ, які тісно пов'язані із адміністративним процесом, з метою захисту прав, свобод та законних інтересів приватних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративні суди, захист прав і свобод, зразкова модель, мислення суддів, парадигма, правова держава, принцип верховенства права, суб'єкти владних повноважень, теорія адміністративного судочинства.

THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE IN THE CONTEXT OF THE RULE-OF-LAW STATE

Vovk Pavlo Viacheslavovych,
PhD in Law, Doctoral Candidate
(Scientific Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article identifies, generalizes, and describes the in-depth factors of administrative justice in the rule of law paradigm. It is proved that the rule of law characterizes the most

important, basic, essential understanding of administrative justice. The rule of law is based on an exemplary model of the problem of ensuring the accessibility of citizens to administrative justice, and on its effective implementation on the basis of the rule of law. The rule of law is manifested in the certain completeness of the theory of administrative justice and the relative consistency of views on various phenomena that are closely related to the administrative process. It is emphasized that the principle of the rule of law is the fundamental core of the entire system of administrative justice in Ukraine. Its content in administrative proceedings includes the following elements: 1) the opportunity to apply to the administrative court for protection of rights, freedoms and interests directly on the basis of the Constitution of Ukraine; 2) ensuring the consideration and resolution of a public law dispute in an administrative court in the absence of legislation governing the disputed relationship, its incompleteness, ambiguity or inconsistency; 3) application of the case law of the European Court of Human Rights in the activities of the administrative court. It is concluded that the essence of administrative justice in the paradigm of the rule of law is the most important, basic, essential understanding of administrative justice in a state governed by the rule of law, based on a model model of citizens' access to administrative justice administrative courts, other aspects of the administrative process, which is manifested in a certain completeness of the theory of administrative justice in a state governed by the rule of law, and the relative coherence of views on various phenomena closely related to the administrative process to protect the rights, freedoms and legitimate interests of individuals by the subjects of power.

Key words: administrative courts, administrative justice, administrative process, constitutional state, model, paradigm, protection of rights and freedoms, subjects of authority, rule of law, theory of administrative justice, thinking of judges.

Актуальність теми. В системі правової держави важливе місце належить адміністративному судочинству, яке є одним із найкращих «винаходів» гуманістичного демократичного суспільства. Адже саме в ньому владна природа державної влади реалізується ніби із зворотною метою. Адміністративні суди, які є елементом однієї із гілок державної влади, захищають не органи публічної влади, а приватних осіб від свавілля перших. Не дивлячись на такий перевернутий парадокс, при цьому адміністративне судочинство забезпечує не приватний, а публічний інтерес.

Іншими словами, здійснюючи захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, система адміністративних судів будь-якої правової держави забезпечує суспільні потреби, відновлює порушені посадовими особами публічної влади чесноти приватних осіб та забезпечує загальний публічний інтерес. Система адміністративних судів піднімає на новий якісний щабель довіру до державної влади, набагато підвищує ефективність її діяльності на користь суспільства та є найбільш дієвим запобіжником недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів приватних фізичних і юридичних осіб у майбутньому.

Не є винятком із цього правила й система адміністративних судів України. На жаль, тільки після отримання незалежності український народ із затримкою більше ніж на сто років порівняно з країнами західної демократії почав будувати систему адміністративного судочинства. На наш погляд, в 2005 році із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України [8] розпочалась не тільки нова ера вітчизняного судочинства, але без всякого сумніву новий етап розвитку української державності.

Вперше громадяни України, іноземці і особи без громадянства, що перебувають на території України, на законних підставах отримали потенційну можливість бути рівноправними суб'єктами судового процесу поряд із органами державної влади

і місцевого самоврядування, за якими стоїть потужний публічний апарат. Навіть більше, сама філософія права адміністративного судочинства побудована таким чином, що тягар доказування своєї невинуватості, якщо суб'єкт владних повноважень заперечує адміністративний позов, лягає на нього, а будь-які сумніви трактуються на користь приватного позивача.

Однак, як показав досвід будівництва і забезпечення ефективної діяльності адміністративних судів, ситуація в системі адміністративного судочинства залишається складною. Практично одразу після призначення перших суддів адміністративних судів вищї посадові особи виконавчої та законодавчої влади розпочали намагання підпорядкувати їх собі на службу. Ці намагання практично не припинялися майже ніколи, не дивлячись на те, що в Україні законодавча і виконавча влада змінюється регулярно. Кожна нова політична сила, що приходить до законодавчої і виконавчої влади, не залишає спроб «приборкати» представників суддівського корпусу. Через це судова «реформа» стала перманентною. Однак варто підкреслити, що попри подібні намагання, позбавити незалежності суддів адміністративних судів не вдалось жодному із високопосадовців виконавчої чи законодавчої влади, однак шкоди у сфері розбудови і забезпечення ефективної діяльності системи адміністративних судів на засадах принципу верховенства права нанесено багато.

Як результат, українське суспільство висловлює високий рівень недовіри до судової влади. Так, за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова (лютий 2019 р.) загалом недовіра до державного апарату складає (чиновникам) 83%, а судовій системі не довіряють 78% [16]. І хоча власне соціологічне опитування, проведене серед учасників адміністративного процесу, показує кращі результати – адміністративним судам довіряють трохи більше 37% респондентів, вони не можуть задовольнити вітчизняне суспільство.

Щодо норм адміністративного процесу, то певні зміни, внесені Законом України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII до Кодексу адміністративного судочинства України [15], були серйозним кроком. Цим Законом практично була утверджена нова редакція КАС України, в якій виправлені невідповідності, неефективні та застарілі положення та врахована ефективна практика діяльності адміністративних судів з 2005 року та відповідні рішення Європейського суду з прав людини. Проте говорити про повну досконалість норм адміністративного процесу ще зарано. Крім того, вагомою проблемою в системі адміністративного судочинства є виклики, пов'язані із публічним адмініструванням відбору, призначення, звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів адміністративних судів, публічного адміністрування забезпечення діяльності адміністративних судів.

Отже, незадоволеність громадян ефективністю забезпечення їх прав і свобод у системі адміністративного судочинства, неналежне забезпечення незалежності адміністративних судів, недоторканості суддів адміністративних судів, наявність у цій сфері певних законодавчих прогалин і невідповідностей обґрунтовує актуальність аналізованого дослідження.

Зв'язок теми із сучасними дослідженнями. До наукової проблеми сутності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави звертали свою увагу чисельні вітчизняні вчені адміністративісти, серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, В. Бевзенко, В. Галуцько, Л. Глущенко, О. Дубенко, А. Іванищук, В. Кравчук, О. Кузьменко, О. Міщенко, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та інші. Проте проблему сутності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави вони не піднімали, а зосереджували свої наукові зусилля на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права і процесу, норм законодавства виявити, узагальнити та описати внутрішні глибинні чинники адміністративного судочинства в парадигмі правової держави.

Викладення основних положень. Згідно із тлумачним словником української мови сутність – це найголовніше, основне, істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. Головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [19, с. 860]. У філософії права явище і сутність є основоположними категоріями. Однак вони визначають різні ступені пізнання, кожний з них відображає реальний рівень глибини осягнення об'єкта. Сутність – це філософська категорія для позначення внутрішньої, відносно прихованої й стійкої сторони об'єктивної дійсності, яка визначає природу предмета, процесу і властиві їм закономірності розвитку. Явище – це категорія для позначення у предметі, процесі того, що знаходить свій вияв безпосередньо, з'являється перед нами [6].

Для нашого дослідження явищем є наукова категорія «адміністративне судочинство», яка буде нами аналізуватися в парадигмі правової держави. Діалектичний взаємозв'язок між сутністю і явищем виявляється в тому, що: сутність і явище нерозривно пов'язані між собою. Явище не може існувати без того, що в ньому є, тобто без сутності. В сутності немає нічого, що не виявлялося б так чи інакше; єдність сутності і явища не означає того, що вони збігаються, є тотожними. Сутність завжди прихована за явищем. Якби форма виявлення і сутності речей безпосередньо збігалися, то наука була б непотрібна; явище більш динамічне, мінливе, ніж сутність, а сутність стійка, менш мінлива. Вона зберігає себе у всіх змінах. Але, будучи стійкою щодо явища, сутність не залишається абсолютно непохитною. Явище більш багате, ніж сутність. Воно має в собі не тільки виявлення внутрішнього змісту, суттєвих зв'язків об'єкта, але й будь-які випадкові відношення, особливі риси цього об'єкта. Специфічною формою взаємовідношення сутності і явища, що фіксує їх суперечливий зв'язок між собою, є видимість. Це однобічне неадекватне відображення нашими відчуттями прояву сутності речей, точніше, певних сторін сутності. Мета наукового пізнання і полягає в тому, щоб за видимістю розкрити сутність речей і явищ [6]. Таким чином, нашим завданням у цій статті буде виявлення глибинних внутрішніх чинників існування адміністративного судочинства в парадигмі правової держави.

Вітчизняні вчені теоретики держави і права доводять, що правова держава – це організація державної влади, заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості й держави [22, с. 511]. Це визначення цілком корелюється із світовими підходами до зазначеної проблематики. Правова думка щодо правової держави базується на концепції, яка має своїми витокami генезис в еволюції конституціоналізму в Європі. Основними чинниками правової держави є панування принципу верховенства права, поділ єдиної державної влади на незалежні гілки та незалежність судової влади. Ці чесноти народжувались із конкретного порядку стримування політичної влади та побудови держави, заснованої на ліберальних цінностях, у яких державна влада відігравала обмежену роль у соціальних відносинах [26].

Не дивлячись на те, що правова держава є фундаментальною інституцією правознавства, однак вона, як і будь-яка інша правова категорія, характеризується сукупністю певних юридичних властивостей – ознак. На думку вітчизняних теоретиків права, ознаки правової держави виступають тими критеріями, які дозволяють в кожному конкретному випадку виділити ту чи іншу державу як правову. Це такі ознаки: безумовне визнання, законодавче закріплення, реальне здійснення і гарантування

державою невіддільних прав і свобод людини [22, с. 511]. Так, зокрема, в статті 3 Конституції України чітко визначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [10]. Це означає, що будь-які інші цінності є вторинними. Згідно із таким підходом вторинними є індивідуальні рішення суб'єктів владних повноважень, які порушують права і свободи людини і громадянина, та законодавство, що не відповідає принципу верховенства права. Підтвердженням такої думки є те що, неконституційний закон (який практично не відповідає засадам природного права) в Україні може бути скасований в Конституційному Суді України, а незаконні підзаконні нормативно-правові акти суб'єктів владних повноважень в повному обсязі чи в якійсь частині – в адміністративних судах.

Логічним з погляду на вищевикладений матеріал є те, що другою провідною ознакою правової держави є безумовне панування принципу верховенства права. Адже за загальним гуманістичним правилом держава не створює право, а тільки дає юридично завершені формулювання, в яких закріплюються уявлення про справедливість та інші правові цінності. За допомогою законів, судових прецедентів тощо держава лише надає праву формальної визначеності. У реальній діяльності вона повинна втілювати право в життя [22, с. 112]. Принцип верховенства права є основоположним стрижнем всієї системи адміністративного судочинства України. Його зміст в адміністративному судочинстві включає такі елементи: 1) можливість звернутися до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів безпосередньо на підставі Конституції України; 2) забезпечення розгляду й вирішення публічно-правового спору в адміністративному суді за відсутності законодавства, що регулює спірні відносини, його неповноти, неясності чи суперечливості; 3) застосування в діяльності адміністративного суду судової практики Європейського суду з прав людини. У своїй сукупності ці елементи створюють підґрунтя для реалізації загальнолюдських цінностей, зокрема справедливості в публічно-правових відносинах. Адміністративні суди мають перевіряти адміністративні акти, дії або бездіяльність органів влади та її посадових осіб на відповідність Конституції й законам України. Повага до прав людини та забезпечення доступу до правосуддя є двома обов'язковими умовами для реалізації принципу верховенства права й розвитку інституційних механізмів його забезпечення, особливо слід відзначити в цьому роль адміністративного судочинства. Запровадження в Україні системи адміністративного судочинства є одним із найбільш значущих кроків на шляху утвердження верховенства права в нашій державі. Значний позитивний внесок у цьому процесі належить законодавчому забезпеченню утвердження верховенства права в КАСУ, в якому виписано структурні одиниці цього принципу (статті 6) [8; 10].

До інших ознак правової держави слід віднести наступне: правова держава зароджується і функціонує винятково в умовах громадянського суспільства. Її існування неможливе у будь-якій іншій парадигмі, крім принципу поділу влади та взаємної відповідальності особи і держави. У правовій державі поведінка приватних осіб регулюється на основі загально-дозвільного правового режиму, згідно з яким приватним особам дозволено здійснювати будь-які діяння, крім тих, що прямо заборонені законом. Одночасно поведінка суб'єктів владних повноважень встановлюється за другим типом правового регулювання, коли їм забороняються будь-які дії, крім тих, що прямо дозволені законом. Невіддільною ознакою правової держави є ефективне функціонування незалежного і справедливого суду [13, с. 516].

Іншими словами з погляду аналізованої нами проблематики функціонування незалежної і справедливої системи адміністративних судів, судді яких здійснюють адміністративне судочинство відповідно до принципу верховенства права, є невіддільною

ознакою правової держави. Отже, без системи незалежних, справедливих та ефективних адміністративних судів правова держава існувати не може.

У правовій державі на належному рівні перебувають правосвідомість і правова культура як окремого індивіда, так і посадових осіб суб'єктів владних повноважень. Це, зокрема, передбачає наявність досить високого рівня правових знань, знання основних принципів права, стійких переконань у необхідності виконання законів тощо [13, с. 517].

У юридичній літературі під адміністративним судочинством розуміють діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ, тобто публічно-правових спорів, у яких хоча б однією стороною є суб'єкт публічної адміністрації. Такі спори виникають щодо порушення органами державної влади прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб [9, с. 104]. Стосовно ж юридичного визначення адміністративного судочинства, то воно прописано в КАСУ, згідно із статтею 4 якого адміністративне судочинство – це діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАСУ [8]. У німецькому законі про діяльність адміністративних судів визначено, що адміністративне судочинство полягає у вирішенні спорів між владним суб'єктами і приватними особами за допомогою системи незалежних судів, які є відокремленими від адміністративних органів [27].

Оскільки у вітчизняній дійсності існує в цілому вдале категорійне визначення поняття «адміністративне судочинство», то наукову дискусію щодо нього вести, на наш погляд, не доцільно. Перейдемо до наукового аналізу категорії «парадигма».

Згідно із сучасним словником української мови парадигма – це модель постановки проблем, прийнята як зразок для вирішення дослідницьких завдань; спосіб наукового мислення, який проявляється в певній закінченості і відносній узгодженості поглядів на явища і речі [12]. У юридичній літературі парадигму розглядають як характеристику, що визначає стиль домінуючого наукового юридичного мислення. Від типу наукового юридичного мислення залежить «арсенал» парадигм, які існують у юриспруденції. Парадигма при цьому розглядається як комплексна й суттєва характеристика тієї чи іншої наукової дисципліни в певну історичну епоху. Така характеристика зазвичай пов'язана з існуванням певних домінуючих наукових теорій, шкіл, напрямів досліджень тощо, які успішно вирішують експериментальні і теоретичні наукові проблеми, формулюють їх у межах цієї наукової традиції. На думку С. Гусарева та О. Тихомирова, для сучасної юриспруденції притаманне домінування двох головних парадигм – позитивізму та соціологізму. Парадигма юридичного позитивізму базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії. Протилежною позитивізму є парадигма соціологізму, що орієнтує на з'ясування залежності державно-правових явищ і процесів від розвитку суспільства загалом, від його соціальної структури, системи суспільних відносин, ідеології і культури. Парадигма юридичного соціологізму об'єднує різноманітні школи і концепції соціологічного напрямку в юриспруденції, до яких належать інструменталізм, функціоналізм, інституціоналізм, реалізм тощо. На противагу юридичному позитивізму, соціологічна юриспруденція звертається до дослідження умов функціонування, дії права, процесу його реалізації, тому що право існує не тільки у вигляді норм, але й є інструментом досягнення соціальних цілей, функціонує в суспільстві, реалізується в діях соціальних суб'єктів тощо. Згідно з останньою парадигмою право створюється не державою, а громадянським суспільством, соціальними суб'єктами в процесі їх безпосередньої життєдіяльності як системи конкретних взаємодій (правовідносин); лише тією мірою, у якій народ делегує державі повноваження керування суспільством, держава може встановлювати нові норми права або санкціонувати через нор-

мативно-правові акти правові взаємодії між рівними і вільними соціальними суб'єктами; суспільство за допомогою права, демократичних процедур встановлює порядок утворення, компетенцію, завдання держави, її органів і посадових осіб за принципом «заборонене усе, що прямо не дозволено правовим законом»; право – це інструмент, форма, спосіб самоорганізації суспільства; втручання держави в приватне життя громадян і інших соціальних суб'єктів можливе тільки у разі вчинення правопорушень або виникнення спорів між ними [5].

Ми загалом підтримуємо концептуальні підходи професорів С. Гусарева та О. Тихомирова, що для сучасної юриспруденції притаманне домінування двох головних парадигм позитивізму та соціологізму. Однак хотіли б підкреслити, що, на наш погляд, парадигма мислення юриста (судді, адвоката, інших сторін адміністративного провадження, що є юристами) в системі адміністративного судочинства має будуватися на домінуванні парадигми природного права. Своєю чергою позитивістська парадигма, на якій безпосередньо базується рішення судді (суддів колегії) адміністративного суду, формує зовнішнє вираження дій учасників адміністративного процесу. Своєю чергою соціологічна теорія права та психологічний підхід у праві доповнюють парадигму теорії природного права.

Усе вищевикладене дає можливість сформулювати такі узагальнення щодо сутності адміністративного судочинства в парадигмі правової держави:

- права держава, як загальний пріоритетний об'єкт забезпечення адміністративним судочинством – це цінність вторинного рівня (первиною цінністю є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність недоторканість та інші права і свободи), місією якої є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, яка добровільно делегувала незалежність та вищу компетентність (порівняльно з адміністративно-правовим захистом) системі адміністративних судів захищати порушені права, свободи та законні інтереси приватних осіб від порушень найнятих нею чиновників – суб'єктів владних повноважень, та взяла на себе зобов'язання ефективно відновлювати визнані порушеними адміністративними судами чесноти;

- адміністративне судочинство – це адміністративно-процесуальна діяльність адміністративних судів стосовно публічно-правових спорів, в яких хоча б однією стороною є суб'єкт владних повноважень, шляхом розгляду і вирішення адміністративних справ, у порядку встановленому адміністративно-процесуальним законодавством;

- парадигма адміністративного судочинства в правовій державі – це “зразкова” модель постановки проблеми забезпечення доступності громадян до адміністративного судочинства, ефективного його здійснення на засадах верховенства права та спосіб наукового мислення суддів адміністративних судів, інших сторін адміністративного процесу (в першу чергу адвокатів, які приймають участь в адміністративних справах), що проявляється в певній закінченості теорії адміністративного судочинства в правовій державі та відносній узгодженості поглядів на різноманітність явищ, що прямо чи опосередковано, однак тісно, пов'язано із адміністративним процесом;

- парадигма засад мислення юриста (судді, адвоката, ін.) в системі адміністративного судочинства має будуватися на домінуванні теорії природного права, способом же зовнішньої реалізації дій учасників адміністративного процесу є позитивістська парадигма, на якій безпосередньо формується рішення судді адміністративного суду; своєю чергою соціологічна теорія права та психологічний підхід у праві доповнюють парадигму теорії природного права в адміністративному процесі.

Висновки. Отже, сутністю адміністративного судочинства в парадигмі правової держави є найголовніше, основне, істотне розуміння адміністративного судочинства в правовій державі, що базується на зразковій моделі постановки проблеми

забезпечення доступності громадян до адміністративного судочинства, ефективного його здійснення на засадах верховенства права, та спосіб наукового мислення суддів адміністративних судів, інших сторін адміністративного процесу, що проявляється в певній закінченості теорії адміністративного судочинства в правовій державі та відносній узгодженості поглядів щодо різноманітних явищ, які тісно пов'язані із адміністративним процесом, з метою захисту прав, свобод та законних інтересів приватних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Бачеріков О. Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних із виборчим процесом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2011. 21 с.
2. Бачун О. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.
3. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 520 с.
4. Глуценко Л. Судові витрати в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.
5. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 655 с.
6. Данильян О., Тараненко В. Філософія : підручник. Харків : Право, 2012. 312 с.
7. Дубенко О. Доказування в адміністративному судочинстві в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 19 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. ст.446.
9. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : підручник. Київ : Істина, 2012. 528 с.
10. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
11. Міщенко О. Правове регулювання здійснення адміністративного судочинства в умовах реформ та економічних перетворень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.
12. Парадигма. Словопедія. 2018. <http://slovopedia.org.ua/36/53407/245396.html>.
13. Петришин О., Погребняк С., Смородинський В. та інші. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2015. 368 с.
14. Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 20 с.
15. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48, ст.436.
16. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Центр Разумкова. 2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.
17. Руденко А. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 20 с.
18. Рябченко Я. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 19 с.
19. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. Потебні; редкол. : І. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9 : ред. тому : І. Назарова [та ін.]. 1978. 916 с.

20. Сорока М. Процесуальні строки у адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2011. 20 с.
21. Умнова О. Докази в адміністративному судочинстві при поновленні на публічну службу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2010. 20 с.
22. Цвік М., Петришин О., Авраменко Л. та інші. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 584 с.
23. Швед Е. Процесуальні акти-документи в адміністративному судочинстві : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 18 с.
24. Шевцова Н. Диспозитивність та офіційність при вирішенні податкових спорів в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
25. Яцун О. Особливості провадження по земельним спорам за участю суб'єктів публічної адміністрації в порядку адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 17 с.
26. Maha NL. The Constitutional state in the developing world in the age of globalisation: from limited government to minimum democracy . Law, Democracy & Development. Vol. 12. No 2 (2008). URL: <https://www.ajol.info/index.php/ldd/article/view/52890>.
27. Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO). Ministry of Justice and Consumer Protection. 2019. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/BJNR000170960.html#BJNR000170960BJNG000101308>.